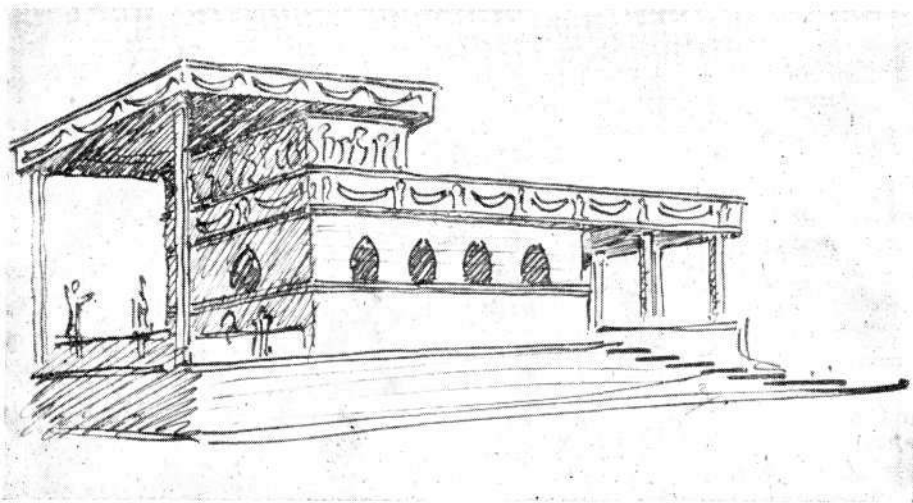

PLEČNIK IN MEŠTROVIČ

Marijan Mušič

Ko je prišel šestnajstletni Meštrovič leta 1899 na Dunaj, je dobrih deset let starejši Plečnik že bil opozoril nase kulturno javnost z domiselno ureditvijo dunajske Rotunde o priliki jubilejne razstave leta 1898 in leto za tem s prvo nagrajenim natečajnim osnutkom za Gutenbergov spomenik, ki ga je izdelal skupno z O. Schinkowitzem. Čeprav sta izšla oba iz povsem različnega okolja, je vendarle bila obema skupna trnova pot in ju je družil enak smoter, da oblikujeta vsak svoj

umetniški profil v pomembnem ognjišču napredne umetnostne usmeritve, kakršnega je predstavljal Dunaj na prelomu stoletja. Kakor si je moral Plečnik utreti pot, ki je bila zastavljena z navidezno nepremagljivimi ovirami, da je namreč brez tedaj potrebne predpriprave prišel po dovršeni obrtni šoli v Gradcu le po srečnem naključju v Wagnerjevo šolo na dunajski umetnostni akademiji in zatem tudi v njegov atelje, takšna in še mnogo težja je bila pot mladega Meštroviča.

Plečnik je izšel iz skromne očetove mizarske delavnice v ljubljanskem Gradišču, kjer je prejel temeljito obrtniško znanje in se je

njegova dojemljiva umetniška narava krepila ob delu samem, ki so mu dajala poseben in dragocen poudarek naročila ljubljanskih meščanov za stilno pohištvo; preko tega dela je pronical v njegovo umetniško zavest poslednji odsev tradicionalne oblikovne kulture, ki je dosegla svoj vrh v baroku in je izzvenevala v poslednjem obdobju klasicizma in baročnega manirizma. Globok odnos do materiala je bil Plečniku, rekli bi lahko, prirojen in privzgojen, saj je njegov rod po očetovi strani izšel iz Hotederšice, torej s področja, ki ga označuje

že v preteklosti zelo razvito mizarstvo, rod matere in stare matere pa s Krasa, kjer je poglavitno gradivo kamen. Nedvomno pa je tudi predpotresna baročna Ljubljana pripomogla k oblikovanju mladega Plečnika. Vendar ga sčasoma ni več zadovoljevalo često duhamorno delo v mizarški delavnici, ki se je vedno bolj sprevračalo zgolj v popravilo stilnega pohištva; tegobe si je lajšal z risanjem, do katerega je čutil nagnjenje in veselje že od rane mladosti, in ko je to njegovo nagnjenje izzvalo očetovo negodovanje, se je skrivaj umikal na podstrešje, da se mu je tam, kakor je sam večkrat pripovedoval, ves predajal. S štirinajstimi leti je odšel s podporo kranjskega deželnega odbora na obrtno šolo v Gradec. Po štiriletnem študiju ga je vzel eden izmed njegovih učiteljev, ki je spoznal njegovo nadpovprečno nadarjenost, v svoj atelje. Tu je postal nanj pozoren lastnik neke dunajske tvrdke za pohištvo in ga vzel s seboj na Dunaj. Na Dunaju se je Plečniku obzorje na mah odprlo, globoko so ga prevzele kipeče sile, ki so našle prvega velikega oblikovalca in reformatorja arhitekture v O. Wagnerju, in ko se mu je prepričljivo razodel na neki razstavi novi umetniški program ob poglobitvi v njegove načrte za berlinsko stolnico, je zbral svoje najboljše risbe ter odšel na slepo srečo naravnost k njemu; bistro Wagnerjevo oko je ocenilo nadarjenost mladega Plečnika; postal je njegov učenec in skoro zatem njegov sodelavec.

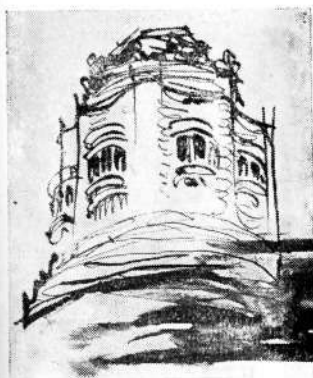
V dokaj drugačnem okolju in pod svojevrstnimi, še tršimi pogoji je potekala mladost I. Meštrovića, revnega kmečkega delavskega

sina iz kršne Dalmatinske Zagore. Rodil se je pravzaprav v slavonskem Vrpolju, kamor sta odšla roditelja na delo. Vendar je bil njegov pravi dom v Otavicah pri Drnišu, kamor se je bil preselil po turški okupaciji njegov davni prednik iz Bosne. »Po onome što mi je djed pričao, i momu ocu njegov, naši su stari starinom iz Fojnice u Bosni, odakle se je jedan preselio na Duvanjsko polje kod Županjea, a neki kasnije u Petrovo polje u Dalmaciji, zajedno sa Smiljanićem, Jankovićem i Nakićem. Onaj koji je otišao iz Fojnice, oženio je neku Gabrilović kod Županjea, pa je porodica dobila ‚na pismu‘ još i prezime Gabrilović.«

Brati in pisati ga je naučil oče, ki je v mladosti rad rezbaril v lesu in je tudi večje postavljaj ljudem lesene kolibe. Kdorkoli je kdaj videl njegovo ožjo domovino, je ni mogel zlepa pozabiti, tako močan vtis daje rodovitno Petrovo polje sredi razdivjanega morja kamnitnih skladov, ki se divje požene v gorski masiv Svilaje planine. Tu sredi prvobitnosti ljudskega izročila, na stikališču hrvatskega in srbskega življa, z vsemi dragocenimi, še vedno vitalnimi usedlinami, so v najtrših gmotnih pogojih potekala njegova mlada leta, polna sanj in prividov, ki so zadobivali odrejen izraz med rezbarjenjem na paši. Zanj se je zavzel domač rodoljub in petnajstletnega napotil v Zagreb, da bi se vpisal na obrtno šolo, a ga niso sprejeli, ker ni izpolnjeval pogojev. Šel je v Split in je kot vajenec delal v kamnoseški delavnici. Po srečnem naključju je čez leto dni odšel na Dunaj, pa je tudi tu skoro natelet na nepremagljive ovire. Dunajski podpornik mu je namreč zaradi gmotnih stisk odpovedal nadaljnjo pomoč, pa tudi na akademiji so odklonil njegov vpis. Zanj se je zavzel kipar

O. König, profesor na umetno obrtni šoli, ki ga je brezplačno pripravljaj za sprejemni izpit za akademijo. Kot kipar je bil König le povprečen, a je bil nedvomno dober pedagog. Med nenehnimi gmotnimi stiskami, ob več ko skromni podpori nekega domačega društva, je končno uspel in se vpisal 18-leten na akademijo. Njegova profesorja Helmer in Bitterlich sta mu sicer dala dobro kiparsko osnovo, a dosti več ne, zato je to pomanjkljivost

nadoknadil s poglobljanjem v študij, z ogledovanjem muzejskih in galerijskih zbirk in predvsem razstav, ki jih je prirejela Secesija; med temi so bile posebno privlačne kolektivne razstave mojstrov moderne. Med študijem kiparsiva na akademiji se je Meštrović tudi poglobljal v arhitekturo in je često obiskoval Wagnerjevo šolo. Tu pa se je spoznal s Plečnikom, ki se je malo prej povrnil kot nagrajenec Velike rimske nagrade (Grand prix du Rôme) iz Italije in sedaj nadaljeval z delom v Wagnerjevem ateljeju; v njem je ostal še dve leti, nakar se je z gradnjo Zacherlove hiše leta 1905 osamosvojil in odprl lastno delavnico v dunajskem predmestju.

V tem razdobju je Plečnik dozorel v veliko umetniško osebnost in se je uvrstil med prvake nove arhitekture. Že leta 1898 je njegovo delo na jubilejni razstavi v Rotundi ocenil pionir moderne arhitekture in ideolog modernega mišljenja nasploh A. Loos (1870—1953) kot edino visoko kvalitetno delo sredi vseobče zmede in poplave zablod. »Arhitekt Plečnik pa, kateremu je omogočilo dunajsko obrtno društvo, da pokaže svoje izredno znanje, za kar mu velja zahvala vseh moderno mislečih, je opravil svojo nalogo na neobičajen način. Dih plemenitosti veje skozi to razstavo, ki ga žal ni mogoče posplošiti na vse razstavljene predmete, ker so le-ti preveč neenakovredni.«¹ Veliki arhitekt, kasnejši Le Corbusierov učitelj J. Hoffmann (1870—1953), sodi o Plečniku in njegovem dunajskem obdobju: »Plečnik, ki je bil le dve leti mlajši od mene, je za menoj obiskoval Wagnerjevo šolo in je zatem nekaj časa delal v njegovem ateljeju. Že med šolanjem je iznenadil kot zelo nadarjen arhitekt. Bil je čisto poglobljen v svoje delo in načrte in nedostopen za vse drugo. Zaradi te notranje koncentracije se je odtegoval vsemu in je bil popolnoma predan svojemu poslanstvu. Mi, ki smo ga поблиže poznali, smo spremljali njegov vzpon z velikim zanimanjem in smo se veselili, da mu je bilo že zelo zgodaj omogočeno preizkusiti lastno nadarjenost ob določenih nalogah. Njegova Zacherlova hiša se je uvrstila že takrat med vrhunska dela moderne arhitekture in je bila vsesplošno priznana in cenjena.«²

Zacherlova hiša je postala naravnost razodetje in program novih, revolucionarnih prizadevanj ob prelomu stoletja. Vzporedila se je že tedaj med vrhunska dela nove arhitekture, celó med tista redka dela, ki s časom le pridobivajo na svoji vrednosti zaradi določenih umetniških, globoko kreativnih svojstev, medtem ko je večina del te boje-

¹ A. Loos, Die Interieurs in der Rotunde (12. Juni 1898) v knjigi »Ins Leere gesprochen«, Innsbruck 1932.

² Iz pisma J. Hoffmanna piscu tega sestavka z dne 10. januarja 1952. leta.

vite dobe izgubila na vrednosti, brž ko so se uresničila načela, ki so bila tedaj udarna in napredno programska. To so že tedaj čutili njegovi najdragocenejši sodobniki, ki so v tej zgradbi videli razodetje ne le v programski formulaciji nove arhitekture, ampak predvsem v njeni umetniški vrednosti; zakaj le ta more, porojena na progresivnih osnovah, kljubovati času s tistim dragocenim notranjim leskom, ki ga je za nekaj časa prekril boj za zmago novih načel, a je sedaj, v obdobju razcveta moderne arhitekture, sposoben, zveneti sam iz sebe v ubranem akordu zasnove, razmerij in oblik, v ubranem akordu, ki ga je vzbudila umetnikova osebnost.

Boj v zvezi z Zacherlovo hišo je ostro ločil dva svetova: tistega, ki je bil napreden in v razvojnih zakonitostih do kraja utemeljen, in tistega, ki se je končno znašel v zmedu konvencionalnih spon. Prvi se je kazal v spontanah priznanjih in neposredni zavzetosti, drugi je bil bučen in se je posluževal jedkih napadov v reakcionarnem časopisju.

V Plečnikovi zapuščini je dvoje Altenbergovih pisem, ki mu jih je slednji pisal ob razodetju Zacherlove hiše. Peter Altenberg, pravzaprav Rich. Engländer (1859—1919), je bil nedvomno eden izmed najsubtilnejših poetov moderne, znan posebej po svojih mojstrsko pisanih skicah; bil je iskren do skrajnosti in je tudi s svojim življenjskim stilom kljuboval vsemu konvencionalnemu in zlaganemu. A. Loos mu je v svoji knjigi »Trotzdem« posvetil svojevrsten nekrolog »Slovo od Petra Altenberga« in ga zaključil takole: »Noben glas ne bi mogel biti dovolj krepak in mogočen, kadar bi dopovedoval Dunajčanom, da ni bilo večjega od njihovih sinov, ki bi po Grillparzerjevem pogrebu legel v grob.«

Altenbergovo pismo Plečniku kaže vse odlike in značilnosti njegovega sloga, ki so vkljub patosu vendarle takó neposredne, da ne oslabé vznesenosti doživetja ob razodetju Plečnikove mojstrovine.

Gospodu arhitektu Plečniku v zgradbi »Secesije«, Dunaj I., Friedrichstrasse.

Zelo spoštovani gospod Plečnik,

žal ne morem tega pisma zatreti, čeprav je vsiljivo. Videl sem »Zgradbo«! Nepopisen je bil vtis tega plemenito preprostega in vendar misterioznega božanskega dvorca, moderne uporabne Walhalle, sredi tisočerih papirnatih najemniških hiš! Kakor da je vzknila iz tal in iz njihove žlahtne moči! Kakor bazaltna pečina členjena, in te tršate stene! Name je učinkovala kot tragična grandiozna pesnitev. S kolikšno ogromno močjo je bila premagana in zmrvljena konvencionalnost — in s težkimi zamolklimi toni oznanjena nova ureditev soeta! Novi časi, o katerih se Vam

niti ne sanja, si krèjje pot! Kultura podaja roke naturi! Material, sam po sebi božji umotvor, se je povzpел do zmagovitosti! In v skupku kristalov, v polževem ohišju tiči lepota! Kakor da je iz tal velemesta sama od sebe zrastle Vaša zgradba!

Nikoli ne sanjam. Pa vendar je ta zgradba meni iz sanj vzeta. Izpolnitev je mojih sanj iz arhitekture!

V tej hiši bi morali v etaži bivati: Beethoven, R. Wagner, Schubert, Ibsen, Maeterlinck, Hamsun, Strindberg, Ionas Lim, Grieg, Čajkovski, Maksim Gorki in podstrešna mansarda zame!

Ljubi, ljubi gospod Plečnik, končno sem vendarle uzrl »Zgradbo«! Končno!

Blagosloavljam Vas, rad bi Vas poznal, da bi Vam mogel reči, kako neizrečeno rad Vaš imam! »Zaznal sem dih tvojega duha...! Ne dih, ohranjanje in bučanje.«

Peter Altenberg

Iz drugega pisma je razvidno, da mu je Plečnik odgovoril in je nedvomno v svoji znani skromnosti skušal odvrniti pozornost od sebe in svojega dela s tem, da je opozoril na zgradbo Dunajske opere, delo arhitekta Oerleya, kot na delo, ki predvsem zasluži pozornost in priznanje.

Gospodu arhitektu Plečniku s posredovanjem »Secesije«, Dunaj I., Friedrichstrasse ali XVIII., Lazaristengasse 50.

Dragi, dragi spoštovani gospod Plečnik!

Vaše besede so me zelo razveselile in prevzele. Hvaležen sem Vam iz vsega srca. Zgradba ne sme biti igrača prefinjenega človeškega duha, biti mora organizem, ki je v enaki meri zrastel iz ideje svojega namena in iz materialne lepote narave same!

Toni Opere so si ustvarili zgradbo, ki jih ljubeznivo sprejema v se. Graditelj je bil le idealni posredovalec pri tej organični stvari. Dati je mogel na razpolago enotno predpisanemu delu le svojo umetniško voljo! Naša Opera se je zgradila sama s pomočjo nekoga, ki je veroval v poslanstvo glasbe, tako kakor je Štefanova cerkev zrastle iz religioznosti svetá. Le iz vernosti je mogoče ustvarjati, se pravi, iz kakršne si že bodi nuje, le tako je mogoče služiti resničnim izpopolnitvam človeške družbe.

Včeraj mi je dejal arhitekt Oerley: »Kaj šele, če bi videli vestibul in stopnišče v Zacherlovi hiši, tedaj bi sploh povsem padli v ekstazo!«

Dragi gospod Plečnik, že Vaše besede izdajajo bogu blizkega človeka.

Da bi Vi in Vaša dela uspevala v blagohotnem priznanju soljudi!!!

Vaš

Peter Altenberg

Dunaj I., Herrengasse, Café Central

Pustimo ob strani način Altenbergovega izražanja, ki je pač značilen zanj in za njegov čas, a pritrditi mu moramo, da je globoko dojel živec moderne arhitekture, da je zelo občutljivo določil njena svojstva in intuitivno zaznal Plečnikovo osebno noto. Ni izključeno, da je pri oblikovanju arhitekturne kulture sodeloval prefinjeni duh razmišljujočega in bojevitega A. Loosa, s katerim ga je vezalo duševno sorodstvo in dejansko prijateljstvo. V pismih izpovedani nazori so nadvse značilni za ta čas in naravnost silijo k podrobnejši analizi, ki pa presega okvir tega sestavka. Za nas je predvsem važno to, kako je bilo že ob nastanku ocenjeno Plečnikovo delo in da je povsem isto sodbo skoraj šestdeset let kasneje izrekel tudi J. Hoffmann.

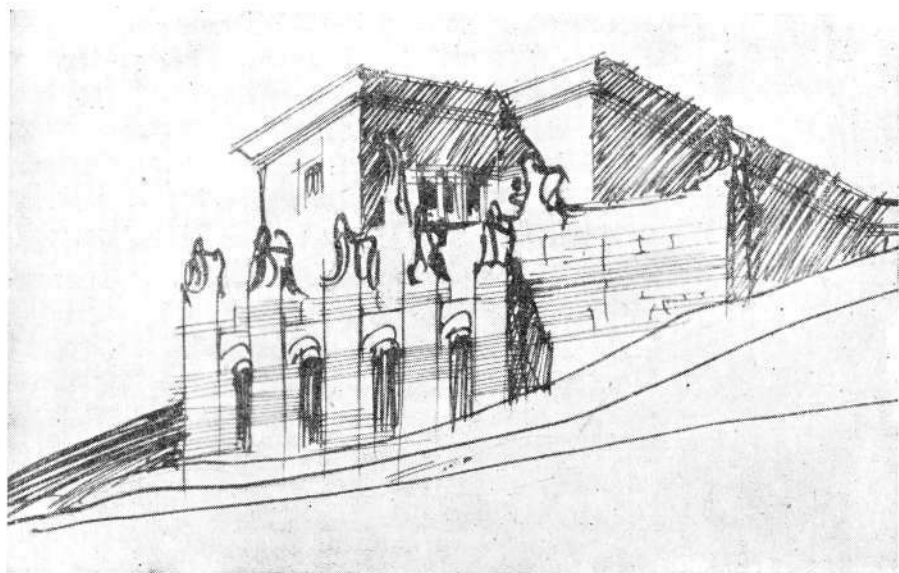
Plečnikovo dunajsko dobo, v katero se uvršča njegovo delo od leta 1898 do leta 1911, ko je odšel v Prago, deli Fr. Stelè zaradi posebnega notranjega razvoja, ki se kaže v njegovem delu, v mladostno dobo, ko se je razvijal in delal neposredno pod vplivom O. Wagnerja, do prvega velikega dela, Zacherlove hiše (izgotovljene leta 1905), in v dobo njegove prve zrelosti, ki se obrne v samostojno smer, ko se wagnerianskim principom od leta 1907 dalje pridruži močan vtis, ki ga je nanj naredila t. im. beuronska cerkvena umetnost in njena doktrina o slogu (do malega dobesedno citirano po Stelétu). Pri tem je imel odločilno vlogo razboriti duh, slikar in ideolog moderne cerkvene umetnosti, član skupine »Les vingts« p. V. Verkade. Ob priliki bi bilo potrebno to, nadvse pomembno prelomnico v Plečnikovem delu, osvetliti še z druge strani in poiskati globlje vzroke, ki so do nje privedli. Dejstvo je namreč, da se prav ob tem času zaostri vsesplošna finančna in nji sledeča socialna kriza. Odsev tega je zaznaven v okrepljenem revolucionarnem gibanju proletariata, pa tudi v umetnosti z odslej prevladujočo socialno motiviko, kar je konec koncev opaziti tudi v dunajskem delu našega Cankarja. Na svojski način pa se je to pokazalo tudi v arhitekturi. Vedno manj je bilo naročil, ki so doslej zaposlovala in pritegovala arhitekta. Tudi Plečnik nam je mnogokrat pripovedoval o tem, kako so v času, ko je imel svoj atelje, usihala naročila imovitih slojev; nič več ni bilo nalog, kakršna je bila, denimo, Zacherlova hiša, nič več naročil za pretenciozne interieure ipd. Življenje je postalo trše in polno odpovedi. V Plečnikovem opusu iz tega obdobja prevladujejo arhitektonske skice, ki niso vezane na dane naloge, ampak se nanašajo na več ali manj določene probleme, ki žive latentno v njegovi fantaziji in si jih zastavlja umetnik sam. Ta nenadna sprememba se je morala globoko zrcaliti v Plečnikovi biti, ki je bila dragocena v svoji občutljivosti, a je bila tudi nekljubovalna in nebojevita; bila je zelo odvisna od vsakokratne atmosfere, kar se je tudi tako

vidno pokazalo v njegovem delu. To bi bilo vsekakor potrebno raziskati za njegovo dunajsko, pa prav tako tudi za njegovo praško in ljubljansko razdobje.

Zapustimo za trenutek Plečnika in se povrnimo k življenju in delu mladega Meštrovića. Brž ko je prišel na akademijo, se je strasno zagrizel v delo. Svoje izredno znanje je razvijal in dopolnjeval v umetniško oblikovalni smeri. Zanj mu ni mogel dati posebnih pobud pedantski akademizem učiteljev, toliko bolj občutljivo pa je reagiral na pozitivne vplive in vzore in jih hlastno sprejemal. Impresionistično secesijska usmeritev z močnim poudarkom na literarnosti in filozofski problematiki, ki označuje njegove prvence, se polagoma umika skulpturalni tektoniki in težnji po oblikovanju plastičnih volumenov. To je razvidno iz motivike in njene skulpturne obdelave, ki poteka v razvojni liniji od prvencev *Poslednji poljub* (1902), *Timor dei* (1904), *Studentec življenja* (1906) do *Adama in Eve* (1907), kjer se utrjuje kljub očitnim Rodinovim vplivom povsem osebni umetniški izraz, ki dozori že v naslednjem letu do velike sinteze kosovskega cikla.

Že takoj v začetku šolanja na akademiji je Meštrović pritegnil pozornost nase. Dana mu je bila prilika, da je že konec prvega leta razstavil svoja dela v Secesiji. Ko pa se je po zaključku študija in po dveletnem bivanju v Parizu, Londonu in Rimu vrnil na Dunaj, je bila v Secesiji odprta velika Meštrovićeva razstava, ki jo je po vsej verjet-

nosti uredil arhitekt Maks Fabiani. Ta razstava je bila pravo razodetje in je krepko odjeknila v dunajski sredini; vsiljuje se primera z razodetjem ob Plečnikovi Zacherlovi hiši pet let pred tem. Ob razstavljenih kosovskih fragmentih so se zaustavljale ocene, ki so Meštrovića označevale za tvorca novega kiparstva in suverena oblikovalca kiparske forme; med temi je bila posebno merodajna ocena J. Strzygowskega, ki je poleg nespornih velikih kvalitiet opozoril tudi na globoko etično idejno osnovo jugoslovanskih nacionalnih teženj. »Misao o Vidovdanskem Hramu začela se u meni odmah neposredno pošto sam napustio školu; ali se tada još nisam osećao dovoljno jak da je počnem izvoditi na široj osnovici. Tek povodom Aneksije Bosne i Hercegovine, 1908. je sudba naše rase zapečaćena, na vrhuncu naše narodne nevolje i u groznici koja nas je sve tresla, usudih se da otpočnem rad na nekim fragmentima, i u toj i u idućim godinama izradih što je od njih ostalo.«

Poln elementarne oblikovalne sile je bil mladi Meštrović zaposlen z zasnovo, ki je naglo dozorevala v velikopotezno kompozicijo vidovdanskega hrama. Iz podzavesti so vstajale prikazni, ki so dobivale določene fiziognomije vojščakov in junakov, v bolesti strtih vdov in v ponosno tugo pogreznjenih kariatid, vse v vsem pretresljiva apoteoza trpljenja in poveličanja, ki je preko osnovne motivike kosovskega eposa dobivala širši jugoslovanski in občečloveški poudarek. Nastajale so skulpture, ki so ga vznemirjale že v rani mladosti, ko je v skalnatih skladih Svilaje planine motril njihove še neopredeljene, v nadčloveške

dimenzije dvignjene obrise. Vsa ta množica monumentalnih, vsega odvečnega osvobojenih likov je nujno težila k velikopotezni kompoziciji, k uglastitvi v opredeljen prostor. Velike kiparske kompozicije so v vseh umetnostnih razdobjih težile k intimni povezavi z arhitekturo. Dovolj je primerov od egipčanskih, grških in indijskih svetišč, od romanskih in gotških katedral do Michelangelovih stvaritev in Rodinovih naporov. Paralele so koristne in vzpodbudne, vendar zahteva vsaka umetnostna ideja svojstven izraz; ta pa je produkt umetnikove

osebnosti, njegovega umetniškega temperamenta, okolja, v katerem zori, in časovnega razdobja, ki mu daje stilni okvir.

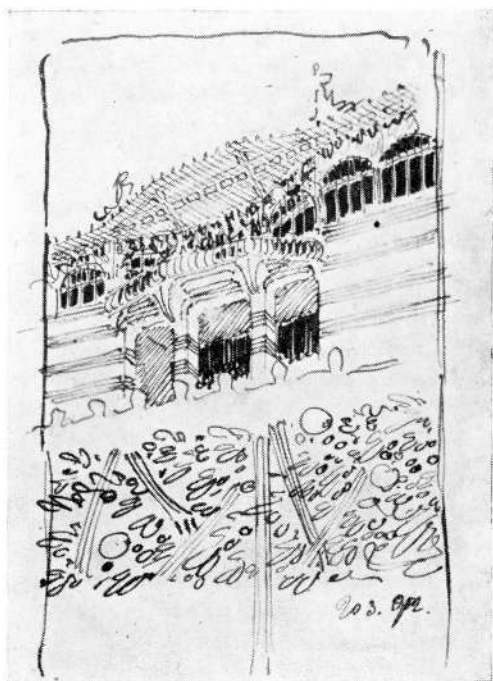
Prijateljstvo med Plečnikom in »ženialnim podobarjem Dalmatincem Meštrovićem, možem velikega duha in preoranega srca,«³ se je vedno bolj utrjevalo. V Plečniku je Meštrović spoznal veliko, morda tedaj celó najzlahotnejšo umetniško osebnost, spoznal je njegovo globoko etično duhovno podobo, njegov zreli odnos do plastike in njene harmonične vključitve v prostor, ki je bil presenetljivo realiziran na sami Zacherlovi hiši z Metznerjevimi atlanti in Andyjevim sv. Mihaelom, pa na vodnjakih in v nešteti kompozicijskih skicah, ki so bile naravnost razkošne po domiselnosti in temperamentnem plastičnem oblikovanju. Z oznako »der verrückt gewordene Barockist«, s katero so ga hoteli žaliti nasprotniki, so dosegli prav obratno: opozorili so s tem na njegovo temperamentno, s plastičnim občutkom prežeto arhitekturo, ki je bila v ostrem nasprotju z neprisno dekorativnostjo slabokrvnih fin-de-sièclovskih organizmov.

Elementarni in neukročeni Meštrovićev oblikovalni temperament, ki je težil k monumentalni skladnosti oblik in k podreditvi detajlov celoti, je v dozorelem Plečnikovem delu našel to, kar je iskal in v

³ Tako ga imenuje v nekem pismu Plečnik.

svojem razvihanem razvoju tudi potreboval. Vse to pa ga je še toliko bolj pritegovalo, ker mu je bil Plečnik blizu tudi kot Slovenec in se je kot tak uvrščal v širši jugoslovanski okvir, kar je bilo takrat med napredno usmerjenimi duhovi ob začetku stoletja tudi povsem razumljivo. Med njima je že zelo zgodaj, vsekakor na Meštrovićevo pobudo, dozorevala zamisel o ustanovitvi jugoslovanskega umetniškega središča. V Plečnikovi zapuščini je ohranjen do podrobnosti izdelan osnutek, datiran z 29. III. 1910, torej neposredno po veliki Meštrovićevi dunajski razstavi, o notranji strukturi bodoče jugoslovanske umetniške akademije.

Meštrovićev odnos do Plečnika je najboljše razviden iz korespondence; ta ni bil le resnično prijateljski, ampak tudi poln upoštevanja in spoštovanja do velikega, v ustvarjalni disciplini utrjenega Plečnika. Pogostoma se iz tujine oglašja Plečniku, ki je tedaj stanoval v Lazari-stengasse 8, v XVIII. okraju, kjer je imel tudi atelje. Morda ni nezanimiv prikaz motivike na razglednicah, saj gre tu za osebni, umetniško prizadeti izbor reprodukcij. Iz Pariza: pročelje Saint Etienne-du-Mont in E. Carrière, Le Christ en Croix; iz Italije: notranjščina Capelle degli Scrovegni all'Arena z Giottovimi freskami; Mantegnov mrtvi Krist; Cantoria L. della Robbie; S. Giovanni v Rimu, iz Londona: skupina treh partenonskih Fidijevih boginj z zanimivim pripisom: »Ova boštva gledajuć postaje polubog tko ih razumije — do vida Vaš prijatelj I. Meštrović«; kariatida iz kosovskega cikla s pripisom: »Bratski pozdrav i do skorog vidjenja. 15. decembra dodjem u Beč (Dunaj)«; gre za leto 1909, ko se je povrnil na Dunaj, da sodeluje pri ureditvi velike razstave v Secesiji, ki je bila odprta naslednjega leta; iz Reke: glava kraljeviča Marka s pripisom: »Šaljem ti glavu deteil Marka na konju. Puno pozdrava od mene i moje supruge Tvoj I. Meštrović«; od doma: relief leva z voščili za božič, s podpisi I. M., njegove žene in strica Mata Meštrovića.

Po Meštrovićeви vrnitvi v domovino je leta 1911 priredilo novo ustanovljeno Jugoslovansko umjetničko društvo Medulić v Zagrebu razstavo kosovskih fragmentov, ki so bili dopolnjeni z velikim kipom Marka na šarcu, v znamenju gesla »Nejunačkom vremenu u prkos«. Istega leta je bila v Rimu v paviljonu kraljevine Srbije razstava jugoslovanske umetnosti z osrednjim poudarkom na Meštrovićevem delu. Nacionalna koncepcija združitve jugoslovanskih narodov v samostojno državo je dozorevala v političnem in kulturnem oziru. Po zmagovito zaključeni balkanski vojni leta 1915 so se vse težnje združile in so dobile popolnoma opredeljen izraz tudi kar zadeva osrednje kulturno ognjišče v Beogradu. Poleg idealnih naporov nacionalno usmerjene jugoslovanske inteligence tostran in onstran Save so bile zaznavne tudi že nevarne hegemonistične težnje velikosrbske buržoazije, ki so že med prvo svetovno vojno, posebno pa po njej privedle do ostrih trenj. Sumljivo je bilo namreč že samo istovetenje srbstva in jugoslovanstva, ki se večkrat omenja v proglaših Odbora za organizacijo umetniških poslova Srbije i Jugoslovenstva, izdanih v Beogradu 23. in 24. IX. 1915.

Še pred tem je Meštrović, ki je bil eden glavnih pobudnikov tega gibanja, obvestil Plečnika.

Rim, 22. III. 1915

Vrlo dragi Plečnik!

Već dugo malo znam o tebi. Ovomadne su me pitali iz Beograda za tvoju adresu, nu ja im je nisam znao kazati. Oni namjeravaju osnovati jednu umjetno-obrtnu školu većega stila, pa bi htjeli tebi povjeriti upravu. Sad mi je jedan prijatelj iz Beča (Dunaja) javio Tvoju adresu: »Prof. J. Plečnik, Kunstakademie Prag.« Poznavajući tvoje prilike obrađovao sam se da si dobio tamo mjesto i ako mi je vrlo žao da te nećemo dobiti na naš slovenski jug. A od kada si tamo? Ti bi svejedno mogao koju zgradu u Srbiji praviti za Beograd i Skoplje. Što ne? Redakcija naše revije »Savremenik« u Zagrebu želi da donese jedan prikaz o tebi sa biografijom od mladog kritičara Strajnića, pa su mi pisali da te zamolim da im pribaviš što više fotografija od kuća i planova koje si izradio. Ja te s moje strane najljepše molim da to učiniš, jer ćeš poslužiti dobroj stvari, a ja ti garantujem da će ti biti sav material u redu povrćen. Molim Te pripremi im i podatke iz tvoje biografije koje žele. Odgovori mi odmah molim te da li si spreman ovoj njihovoj i mojoj želji udovoljiti da im mogu javiti.

Ja sad izradjujem model za Kosovski hram,⁴ te ću ti poslati fotografiju, a ti mi reci iskreno Tvoje mišljenje.

⁴ Većkrat se je omenjalo, da je Plečnik sodeloval pri arhitekturni kompoziciji kosovskega hrama; vendar do tega direktnega sodelovanja nikoli ni prišlo. Plečnik je sicer narisal perspektivo hrama po fotografijah modela leta 1918 na prošnjo K. Strajnića, ki je izšla naslednjega leta v Strajnićeви monografiji o Meštroviću.

Sad živim ovdje i imam toliko posla da mogu raditi naprijed. Tek da se živi i radi, a Bog je dobar pa će i nama dati da se naš narod podigne da nam bude bistrije čelo. Što ti radiš?

Moja supruga i ja te najsrdačnije pozdravljamo i želimo ti svako dobro.

Tvoj

I. Meštrović

Plečnik je Meštroviću takoj odgovoril, a le na drugo vprašanje, kakor je razvidno iz naslednjega Meštrovičevega pisma; glede prvega vprašanja je bil, povsem razumljivo, potreben globok premislek. Slučaj je hotel, da je sočasno z Meštrovičevim pismom prišel tudi dopis iz Wagnerjeve šole na Dunaju. Plečnik se je bil pravkar povrnil z obiska pri svojem bratu Andreju, vikarju v Idriji, ko je našel na mizi med ostalo korespondenco tudi ti dve, zanj zelo važni pismi. Poln svežih vtisov s popotovanja po Krasu in vznemirjen zaradi vsebine teh pisem, je pisal istega dne, to je 25. III. 1913, bratu Andreju v Idrijo. Dragoceno je to pismo tudi zategadelj, ker razkrije v njem Plečnik svojo pripadnost kraševskemu poreklu in se ob tem pretresljivo lepo spominja svojih prednikov.

Moj Andrej! Menda v St. Vidu sem dobil primerno dost prostora v plaku — otopen sem bil od utrudljive vožnje, večnega ustavljanja in menjavanja ljudi, brezpomembnega govorichenja. V Lincu so vsi odšli iz kupeja — prišel je mlad duhoven, vozeč se iz Gradca v Berlin. Toliko sem slišal iz pripovedovanja na hodniku stoječih komparsov. Zdelo se mi je: bo že kakšen Spodnji Štajerec — kateri se trudi biti pravi Nemeč (Imel je typ Ljutomerčanov) in gre v kakšno biblioteko berlinsko — Imel je urad. legitimac.

Vlegel sem se čez prazno klop — in hodil sem s Teboj še enkrat po Krasu — božal z rokami, srkal z očmi v srce in duh vsako kamenito gredo — bil sem v višjem stanju — notranjem gledanju. Tam je vse tekoče, priprosto — čez mejo pa, unstran gor komplicirano. Čudno — Ne bom več močil peresa kakor z željo: podiva še-še-še — Tam je nekaj naše stare matere — tako široko, težko — nekaj naše matere — tako vzletno — poglej postelj katero je naš oče naredil — je njegova podoba — slabo je risana, vendar za nas je risana! In oče naš vé, da ga vidimo in spoznavamo v njej — in jaz vsaj po tisti poti hodim in iščem kar doseči njemu ni bilo dano — Prišel sem ob ½2. v Prago, šel domu — babe so pustile ključ v vratih, ergo sem jih budil, ker ni bilo poprej časa so mi posteljo šele naredile. 2 pisma iz množice drugih ti povem, kateri so me danes čakali: »Rim, Via Flaminia 22. III. 13... ovomadne su me pitali iz Beograda za tvoju adresu ja im je nesam znao kazati. Oni namjeravaju otvoriti jednu umjetno obrtno školu večega stila, pa bi htjeli tebi povjeriti upravo.« S tem konča Meštrović ta kapitel in mi pripoveduje družega — o drugih stvarih — torej ti to sporočim, le da si sam nekaj odpovem, kar je zanimivo. »Wien, 20. III. 13. Gestatten Sie,

dass die Architekturschule der W. Akademie im Augenblicke da Sie allein wieder vom Collegium vorgeschlagen wurden, mit der Bitte an Sie herantritt diesen Ruf zu folgen, wo Ihre Lehren gemäss geeignet sind fruchtbarsten Boden zu finden. Seien Sie versichert dass die ganze Wagnerschule ihr Vertrauen auf den Namen Plečnik setzt und keine Mühe sparen wird dem Vorschlag des Collegiums den grösstmöglichen Nachdruck zu verleihen.

Für die Wagnerschule: K. R. und L. W. —

Stavke sem v prepisu okrajšal — stvar sama je popolnoma ostala. — Tudi to ti samo javljam — s tem si jo z duše odpišem in bom imel mir. Če je vse to res — in bi se imelo zgoditi da bi me imenovali, potem ne vem kaj storim — imaš ti dobro misel o tem — misel popolnoma mirno — povej mi jo odkrito — obljubim da storim potem vendar sam odločitev. Če pa misliš da je boljše da me prepustiš samemu sebi — tudi prav — v kratkem mi pa pošlji vendar par besedij. —

Istočasno je pisal tudi Meštroviću v Rim; na svoje pismo je prejel takojšen odgovor:

Roma, 28. III. 1915.

Via Flaminia 122.

Vrlo dragi Plečnik!

Tvoje pismo primio sam i u velike zadovoljen, što si pristao dati stvari za publikaciju kod nas, koja će besumlje dobro djelovati. Tvoje želje i zahtjeve javljam redakciji, koja će jamačno Tvojim željama udovoljiti koliko joj god bude moguće i javiti se direktno. Tvoja je ideja lijepa i simpatična da i svoje djake hočeš uzajedno da upoznaš s publikom. Bilo bi poželjno, da bar ti u kratko svoje i svojih djaka stvari objasniš. Dati će Bog pa će skoro biti i posla više.

Tamo je na toj školi kod Šveharde bivši moj djak Bodrožić, pa bih te molio da se popitaš dali radi i dali vrijedi, te mi kojom zgodom javi. Oprosti molim te što te ovakvim stvarima smetam. Ti ćeš sad što se tiče publikacije Tvojih stvari sve sa redakcijom udesiti. Ja ti se od moje strane zahvaljujem, što si bio tako ljubazan, te se odazvao našoj želji.

Moja supruga te i ja najlepše pozdravljamo i želimo ti sve dobro.

Tvoj od srca

I. Meštrović

Stvari so se odtlej razvijale z vrtoglavo naglico, kakor da bi nanje vplival razvoj težkih političnih zapletov, ki so zadobili svoj usodni zaključek v sarajevskem atentatu in njemu sledeči veliki vojni. V Beogradu se je ustanovil pod pokroviteljstvom prestolonaslednika Aleksandra »Odbor za organizacijo umetniških poslov Srbije i Jugoslovenstva«. Dne 23. septembra leta 1915 je izšel v Beogradu tiskani proglaš častnega predsedstva in delovnega odbora, a naslednjega dne isti pro-

glas delovnega odbora. Proglas vsebuje načela in program. V njih se je zrcalil, kakor je bilo že navedeno, poleg idealnih teženj tudi že usodni preobrat v velikosrbski hegemonizem. O tem nas prepričajo predvsem tile »Principi«:

1. Posle istoriskog dela Srpske Vojske ubedeni smo da mora sledovati nacionalno ojačanje i preporodaj Jugoslovenstva, iznad svoega u kulturi, a posebno u umetnosti. Istoriski razlog Srbije i Jugoslovenstva mora biti nadmoć njihove kulture nad Balkanom.

Srbo-Hrvati sa Slovencima moraće da proizvedu istovetnu samoniklu jugoslovensku kulturu, koja će u najvećem i završnom svom momentu morati da nadvlada i obujmi i poluslovensku kulturu Bugara. Umetnost Jugoslovenstva, kao najviša kulturnost Srbo-Hrvata i Slovenaca sa Bugarima, moraće da bude harmonija i organizovanost najboljih duhovnih blaga svih jugoslovenskih plemena, sazdanje nove i velike civilizacije Slovenstva na Balkanu. Posle junaštava i pobeda Srpske Vojske, jugoslovenskom kulturnom nacionalizmu ostaje rad dostojan prvobitne Srbijine državnosti i narodne snage. Jedino će visoka umetnost, i velika kulturnost u opšte, osposobiti Jugoslovenstvo za kulturno vladanje Balkanom i oživotvoravanje Slovenske Misli na Balkanu.

2. Vidovdanski Hram Ivana Meštrovića najveći je prinos jugoslovenske kulture balkanskom preporodaju i najveće je i bezmerno delo Jugoslovenstva. Srpska nacionalna religija, simbolizovana Vidovdanskim Hramom moraće da bude najdublja sadržina jugoslovenske kulture, da bi Jugoslovenstvo postalo Helenstvo modernoga ljudstva i slovenske rase, i kulturna životodanost Balkana.

Uzvišena lepotom balkanska i slovenska umetnost Ivana Meštrovića, oličena u Vidovdanskom Hramu, pretstavlja nacionalnu religiju Jugoslovenstva i moralno-istorisko vraćanje duga Jugoslovenstva i Modernog Balkana kulturi čovečanstva. Vidovdanski Hram je jugoslovenska ili srpska nacionalna umetnost i pretstavlja Srpstvo ili Jugoslovenstvo, — istorisko i legendarno kao i celo i završeno, buduće i pravo — gledano dušom kroz mitos srpskog predanja. Predstavljajući organizovanost i harmoničnost svega najvišeg i najboljeg, najbližeg Jugoslovenstva iz dosadanje arhitekture i plastike, i sazdaši povrh toga u ponovno oživotvorenje najvećih arhitektonskih i plastičnih lepota, još posebno i dušu Jugoslovenstva i Balkana, Vidovdanski Hram će biti kulminacija čovečanske arhitekture i plastike i biće spomenik, dok bude civilizacije čovečanstva, Slovenskoj Misli na Balkanskom Poluostrvu. Podizanje Vidovdanskog Hrama biće zasnivanje Slovenskog Helenstva i kulture Trećeg Balkana, bezmerna slava Jugoslovenstvu ili Srpstvu.

V programu pa so zajete te, v podrobnosti izdelane naloge:

1. Ustanovitev visoke šole upodablajočih umetnosti in ustvaritev umetniške industrije nacionalnega značaja.
2. Razširitev umetnostnega pouka na univerzi in na srednjih šolah.
3. Ustanovitev Galerije slikarskih kopij in mavčnih odlitkov.

4. Ustanovitev jugoslovanske Moderne galerije v Beogradu.
5. Dviganje srbske ali jugoslovanske nacionalne umetnosti in umetnostne kulture.
6. Razvijanje gledališke dekorativne umetnosti.
7. Ostvaritev Meštrovićevega vidovdanskega hrama.
8. Odbor bi bil posvetovalni organ prosvetnega ministra v vseh srbskih in jugoslovanskih zadevah.
9. Ustanovitev posebnega umetnostnega oddelka v prosvetnem ministrstvu.
10. Ustanovitev vrhovnega društva za dvig jugoslovanske umetnosti.

V častnem predsedstvu so navedeni: Bogdan Popović, Andra Stefanović, Jovan Cvijić, Ivan Meštrović in Josip Plečnik.

V delovnem odboru pa poleg najvidnejših srbskih in hrvatskih kulturnih delavcev Rihard Jakopič, Matija Jama in Ferdo Vesel.⁵

Sekretarja sta Nadežda Petrović in Kosta Strajnić.

Predsednik delovnega odbora pa Marko Murat.

Važna vloga pri ustanovitvi tega odbora in pri njegovi organizaciji je bila dodeljena Kosti Strajniću, ki je znan tudi pri nas predvsem kot pisec odlične monografije o Plečniku. Takoj po balkanski vojni je z mladim Hercegovcem Dimitrijem Mitrinovićem začel odločno akcijo za ta odbor. V Strajnićevem sestavku »Za našu umetniško kulturo«⁶ je podrobno opisan in dokumentiran novi program. Ko ugotavlja, da vidno nazaduje raven beograjske arhitekture in se sprevrača naravnost v diletantstvo, nadaljuje: »Najnovija beogradska arhitektura jasno dokazuje kako je neophodno nužno da se u Beogradu organizuje zajednički rad svih sposobnih. Nije li nacionalni greh dopustiti da se umetnošću jednoga Josifa Plečnika, arhitekta visokih evropskih kvaliteta, koriste stranci, a arhitekturu centra Jugoslovenstva ostaviti na milost i nemilost neukim diletantima?« In dalje: »Kao što je spomenuto, Odbor za organizaciju Umetničkih Poslova smatra osnivanje Visoke Škole Likovnih Umetnosti kao jednu od najprećih kulturnih potreba. Da se ovakva škola može ostvariti, Odbor je uveren o potrebi koncentrisanja svih sposobnih jugoslovenskih umetnika (slikara, vajara, arhitekata). Kako je za školu potreban jedan arhitekt koji će rukovoditi svim obrtničkim i dekorativnim radionicama, Odbor je ubeđen da je

⁵ Ferdo Vesel je bil na tiskanem proglasu, ki so ga poslali Plečniku, dodatno s črnilom pripisan.

⁶ Srpski književni glasnik, Beograd, 1. i 16 decembar 1913.

za ovu zadaću najsposobniji slovenački arhitekt G. Josif Plečnik. U nas, doduše, ima dobrih i sposobnih domaćih arhitekata, ali njihova se delatnost ograničava jedino na podizanje zgrada, dok se primenjenom umetnošću nikako ne bave. Pošto je školi baš umetnički obrt (osobito pravljenje nameštaja i soba), jedna od glavnih zadaća, škola se nikako ne može zamisliti bez arhitekta sa spremom i praksom u primenjenoj umetnosti. G. Plečnik dokazao je mnogogodišnjim delovanjem u Beču svoje velike sposobnosti. Na osnovu svojih uspehlikih radova, on je pre nekoliko godina imenovan za profesora arhitekture i primenjene umetnosti na Umetničko Obrtničkoj Školi u Pragu. U pretstavci G. Ministru izražena je želja, da se G. Plečnik što pre angažuje za naše umetničke poslove. Odbor drži da je neophodno nužno pozvati ga u Beograd i poveriti mu organizaciju škole, pošto je on za takvu zadaću danas najsposobniji u Jugoslovenstvu, i pošto se nijedan stranac njegovih sposobnosti ne bi hteo primiti organizacije škole u Beogradu.

27. oktobra leta 1913 je iz Beograda pisal K. Strajnić s pooblastilom vseh društvenih članov Plečniku v Prago obširno in izčrpno pismo, v katerem ga z veliko prizadevnostjo skuša pridobiti, da bi sprejel ponujeno mesto. »... Kako je u društvu i veliki naš Meštrović, odlučili smo da ne smijemo nikako raditi ni bez Vas, Gospodine Plečnik, koji ste nam u arhitekturi ono, što nam je Meštrović u plastici... Kada smo nedavno čitali u bečkim novinama da Vas je profesorski kolegij bečke Akademije predložio jednoglasno za nasljednika Otona Wagnera, mi smo svi zatražili srpskoga Ministra Prosvjete da Vas odmah pozove u Beograd i da Vas angažuje za naše umjetničke poslove. Najviše se je zauzeo za Vas Gospodin Profesor Jovan Cvijić, koji je rekao da se bez Vas ne može zamisliti prepород jugoslovenske arhitekture. Svima nama bi bilo strašno pomisliti da se Vi ne odzovete pozivu Srpske vlade. Mi znamo da je teško jednome velikome umjetniku živjeti u Beogradu, koji je danas daleko zaostao od ostalih evropskih velegradova. Ali mi vjerujemo da ćete Vi, Gospodine Plečnik, ipak pristati da dodete u Beograd, koji će, ako budu u njemu radili svi naši najveći sinovi, brzo postati velika jugoslovenska kulturna metropola, dostojna našega fizičkoga junaštva i životne snage. Ivan Meštrović je sada u Beogradu i ostat će ovdje duže vremena. Po svoj prilici čitavu godinu dana. Kasnije će otići malo u Rim, i onda se stalno naseliti u Beogradu. Dakle, kako vidite, u Beogradu ćete moći raditi zajedno s Meštrovićem i svim našim starijim i mladim jugoslovenskim umjetnicima...«

In le nekaj dni za tem, 28. oktobra 1913, piše Meštrović Plečniku:

Dragi prijatelju!

Srpsko ministarstvo prosvjete kani osnovati jednu umjetničku-obrtničku školu, kao što je ta u Pragu sa odjeljenjem za čistu umjetnost. Za direktora te škole po predlogu svih ovdješnjih umjetnika želi gospodin ministar postaviti Tebe. U tome smislu će ti i stići naskoro upit sa strane ministrove da li bi ti htio to mjesto prihvatiti. Načrt za samu školsku zgradu, ko i program učenja povjerio bi se Tebi, što bi mogao izradivati dole bude prijeme da se k gradnji pristupi. Toli gospodin ministar, koli svi mi najveću važnost na Tvoj dolazak polažemo i gotovo je o tome ovisno dali će se u skoro pristupiti realizovanju takvoga zavoda.

Dragi Plečnik, Ti sam znaš da je Srbija jedini naš slobodni i najveći jugoslovenski teren, koji doduše nema gotovo nikakvu umj. kulturu, ali zbog svog položaja jedini je sposoban da se na njemu u pravome smislu rad na našoj jugoslovenskoj kulturi otpočne; a bude li sreće moći će se postići da se ta kultura po cijelom našem slovenskom jugu rasproste.

Dragi Plečnik, svi mi a osobito ja apelujemo na Tebe, kao na našeg prvog jugoslovenskog arhitekta da se našem podvižu odazoveš. Financijalni uslovi bi ti bili kao i u Austriji (Beču) samo što ćeš ovdje moći mnogo više i uspješnije raditi na našoj kulturi.

Mnogo pozdrava s strane moje supruge a zagrljaj

od Tvoga

I. Meštrovića

Bilo nam je žao što nas nisi došlo naći u mome selu, mi bi se grozno radovali.⁷

Plečnik je omahoval, kako se naj odloči. Po eni strani mu je bilo teško zapustiti Prago, kjer se je vživel in je našel svoj drugi dom; po drugi strani ga je vznemiril sklep kolegija Wagnerjeve šole na akademiji, ki se je znova soglasno odločil, poklicati Plečnika na Dunaj, in končno je prišlo službeno povabilo iz Beograda, podprto z osebno prizadevnostjo I. Meštrovića in K. Strajnića. Čeprav je bilo to povabilo Plečniku v čustvenem oziru najbližje, je bilo vendarle polno negotovosti in tveganja, ki jima je dajala močan poudarek zaostrena politična situacija in povsem nove razmere, v katere bi se Plečnik le teško vživel. Odločil se je, da ostane v Pragi, zakaj tudi sklep dunajskega kolegija je slej ko prej moral naleteti na nepremostljive, politično obarvane težave.

Plečnik — Meštroviću:⁸

⁷ Tega leta je bil namreč Plečnik domá, bil je celó na Fruški gori in bi naj tudi obiskal Meštrovića, ki je bil tedaj v OtavicaH.

⁸ Po konceptu pisma z dne 28. X. 1913, ki je ohranjen v Plečnikovi zapuščini.

Dragi Meštrović

Potrdujem prejem Tvojega in g. Strajnića dopisa. Prejel sem tudi tiskovine — to je program.

Zahvalim se Vam za ljubeznivi spomin.

Odkritosrčno pa povem moje mnenje: Vi se motite v meni. Ni v meni toliko sile in moči — kakor Vi vidite. Nikdar čez srednjo mero — zvečine pod to.

Mladi človek se hitro vživi v nove razmere, kakor cvetka v novo zemljo.

Človek v moji starosti pa je že okoren in nepripraven za eksperimente.⁹

Živim in stremim za tihim in duševnim življenjem — da bi to malo, kar mi je usojeno narediti dobilo obliko višje stopnje.

Spoznam da nisem za podjetja — kakor je za organizacijo šol etc.

Za to bi bil najpripravnejši energičen človek — čestitjeljni inteligent več ali manj birokratske duše.

Videl sem pred leti v österr. Museum v Beču srbskih »tiranov«¹⁰ obleke — letos videl sem pa v samostanu na Fruški gori umetnine višje in pa dekorat. vrste. Vse to je mene res navdušilo.

Sledim iz tega — kako silni kapital je najbrže v Srbiji.

Bog daj dobrega sveta in dobrih rok —

Zaokrožil sem si moj mali — vendar zadovoljivi delokrog — rad bi ostal v njem ako je Božja volja. —

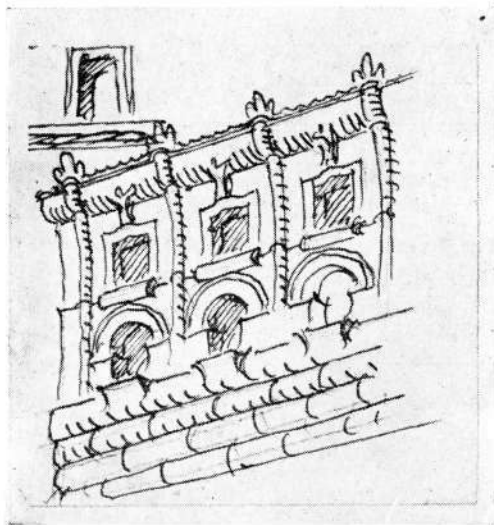
Potrebujete kedaj moj svet — mojo pomoč v zadevah Vaših umetniških stremljenj — vsikdar Vam te rad dam iz celega srca.

Plečnikovo imenovanje v častno predsedstvo beograjskega odbora in nasploh veliki poudarek, ki mu je bil dodeljen v tej zvezi, je vzburkalo nemško kulturno in politično javnost. Na to ga je opozoril neki prijatelj, ki mu je poslal obvestilo, priobčeno v časopisu »Die Ostdeutsche Rundschau«. Da bi se izognil težavam, ki bi se lahko iz tega razvile in zadobile ostro politično smer v že itak nadvse napetem ozračju, ki se je posebno stopnjevalo vse od aneksije Bosne in Hercegovine dalje med kraljevino Srbijo in osrednjimi silami, se je Plečnik s pismom obrnil na neko vplivno osebnost;¹¹ dopisu je priložil omenjeno časopisno obvestilo. V njem podaja ves potek dogodkov in izrecno trdi, da je njegovo ime navedeno v proglasu beograjskega odbora popolnoma brez njegove vednosti in zato tudi brez njegovega pristanka.

⁹ Besedo: eksperimente je prečrtal.

¹⁰ Nedvomno ima v mislih srbske despote oziroma kralje.

¹¹ Po konceptu z dne 12. XI. 1915, ohranjenem v Plečnikovi zapuščini. Dopis, ki je naslovljen z »Vaša magnificenca«, se morda nanaša na rektorja dunajske umetniške akademije.

17. IV. 1914, torej le dobra dva meseca pred usodnim sarajevskim atentatom.

Dragi gospod Strajnić!

Za priloženo fotografijo se iskreno zahvalim. Je to krasno delo — morda mimo kraljeviča Marka najlepše Meštrovićevo — katero sem dosedaj videl. Bog daj Meštroviću zdravja in svojega Duha na vzpenjajočo se njegovo cesto. To mu želim iz vse duše in pridevam prijateljske pozdrave.

Ne štejem Vam v zlo da pretiravate v Vašem tako ljubeznivem pismu. Dozdevam se Vam mogoče pomembna oseba — ker me ne poznate in stojite v daljini. — Dopada se mi Vaš slog. Vaše besede so odkritosrčne in misli — pa priproste in tekoče zvezane.

Prislušnost k gotovemu narodu je Božja določitev. Taka določitev pa zavezuje. Zato se mi je nemalokrat milo storilo da me domovina popolnoma ignorira, domovina katere sveta dolžnost je dati svojim otrokom možnost vzgojevati njih duševne in telesne sile. —

Prisel sem v leta — v katerih človek začinja lesniti — spoznavati marnost in nečimernost vsega človeškega početja. Umiril sem se in ne tožim.

Pisati in govoriti javnosti o meni nima smisla. Neznatno je moje dosedanje delo in malopredno. Brezdomno bode prihodnje vsaj po obsegu še neznatnejši. Ako pride kedaj čas in sodniki brez strasti in brez pristranstva — pokazalo se bo — je li v delu mojega žipljenja katero zlato zrnce — zrnje sposobno v dobro — v radost in kal. Torej prosim tako odkritosrčno kakor odločno opustite željo in misel o meni pisati. Prosim v čistem namenu. Nikdar nisem nikogar oboževal in izogibal se po možnosti sovraštou — izogibal se biti oboževan in brez potrebe sovražen.

Objavil bi rad dela svojih djakov. Rad bi dal s tem temu ali onemu mladeniču takozvani encouragement — rad bi pomagal temu ali onemu z objavljenjem imena na cesto v življenje — rad bi imel da bi se vse ne poizgubilo — kar se je idealno v šoli osnovalo — Ta publikacija — dasiravno v najskromnejši formi zamišljena — ostane — to vem — le želja. Ne znam dobiti založnika ne tu ne drugod. V Belgradu to objaviti je naravnost izključeno — ker bi vlada takej propoziciji ne dala soglas.

Tako je torej tudi to odročeno — naj bo v božjem imenu

Ne morem drugače kakor Vas potrditi v sklepu in nameri ustanoviti domačo um-obrtno šolo. Udejevstvi to prej ko prej bo skoz in skoz: eine grosse That. Naj bi se to uresničilo na zdravej podlagi — na solidnem fundamentu in pa v malej preglednej ostro disciplinovanj formi — v začetku in za začetek. Zato ni potreba reprezentančne šolske palače — vsaka običejna hiša zadostuje. Najzdatnejše stvari se započnejo v najskromnejši obliki. — Moje prepričanje je, da Srbija ne potrebuje več kakor eno umetno-obrtno šolo — in še to kar rad ponavljam v malem obsegu. — Material i. c. djaki pa naj bi bili resnično izvoljenci, prava elita! Zakaj nikjer se ne zarodi toliko proletarijata in tako urno kakor v teh šolah, — Srbija potrebuje pa zato mnogo t. j. primerno mnogo obrtnih šol, v katerih bi se vzgojevali praktično inteligenti stavitelji in obrtniki — vzgojevali seveda tako, da ne bi bili pozneje pismošiški etc. to je vse, le ne obrtniki. — Množstvo teorije — vednosti — importovanih brezpotrebni konstrukcij bi zamorilo domači zdravi arhizim. — Vem da to omenjam, kakor če bi z roko v temo segal. Svet gre svojo pot — svet je brez izjeme trmast ako vidi na vratih zapisan leskli in koketni Fortschritt. Ponavljam to, kar sem menda enkrat že rekel: iz celega srca sem Vam rad na uslugo. Potrebujete kedaj svet — drage volje in vsikdar ga Vam dam v zadevah katere nekoliko razumem, v katerih imam skušnje. —

Potrebujete pa kedaj mojo prisotnost — skušal bodem ugoditi — seveda najboljšo bi bilo v takem slučaju da se obrnete na ministrstvo, katero ima moč in pravo mi dati takozvani dopust — Vsakočasno Vam rad dam odgovor — ako me zagotovite — da ne uporabite svojih besed etc. v žurnalih itd.

Vzprejmite moj pozdrav in izraz spoštovanja.

V udanosti

Plečnik

Veliki dogodki, ki so skoro sledili, so zatrli vsakršen stik med Plečnikom in pa Meštrovićem in Strajničem.

Plečnik je ostal v Pragi, kjer se je ves predal delu v šoli in je v tem obdobju vzgojil pomembno generacijo čeških in slovaških arhitektov; Meštrović pa je poleg svojega poglobljenega dela in po njem dal dragocen prispevek k utrditvi jugoslovanske državotvorne ideje v svetu.

Ko sta po vojni posegla odločilno v oblikovanje umetniške kulture, Meštrović v Beogradu in Plečnik v Ljubljani, se je le za kratko raz-

dobje na Meštrovićevo pobudo obnovilo sodelovanje, ne da bi dozorelo do vidnejših rezultatov. Plečnik je končno našel svoje skromno in vendar tako zelo pomembno torišče v Stari tehniki, kjer si je ustvaril svoj atelje, ki je dobil viden izraz v »Ognjišču akademikov arhitektov«. Nauk, ki ga je svoj čas dal Strajniću, je sedaj sam uresničeval; postavil je zdravo podlago, »soliden fundament«, na njem pa pričel gra-

diti »skromno, a pregledno in ostro disciplinirano« zgradbo nove slovenske arhitekture v zavesti, da »največje stvari započenjajo v najskromnejši obliki«.

Meštrović je v Zagrebu snoval umetnostno akademijo in je v tej zvezi predlagal Plečniku, naj prevzame vodstvo tamošnjega oddelka za arhitekturo, če bi naletel v Ljubljani na nerazumevanje. To je bilo v času, ko so Plečniku nekateri ugledni kolegi iz drugih strokovnih področij osporavali kvalifikacijo, čeprav je bila ta dejansko vsaj tolikšna kot njihova, če ne celo globlja in dragocenejša.

Zrno, ki ga je Plečnik položil v plodno tlo »Ognjišča«, je pričelo kaliti; ustvarjena je bila tesna vez med njim in učenci, ki so spoznali v njem velikega tvorca in predanega vzgojitelja. Tedaj se je, v začetku leta 1924, Meštrović poslednjič obrnil nanj s prošnjo, naj pride v Zagreb in pomaga z nasveti pri organizaciji pouka na akademiji. Plečnik, ki se je ves predal delu, je bil vedno bolj nedostopen za vse drugo in se je zavestno odtegoval vsemu, karkoli bi ga pri tem oviralo.

Čeprav so bili odnosi med obema ves čas prijateljski in polni priznanja in upoštevanja z obeh strani, se vendarle nista nikoli sešla v skupnem ustvarjalnem delu, čeprav je Meštrović težil k arhitekturi in je Plečnik reševal izrazite kiparske naloge v svojih kompozicijah.

Plečnik je cenil Meštrovića kot genialnega inventorja, polnokrvnega plastika, polnega dinamičnosti in neposrednosti izraza. Toda Plečnik je težil za globljim vsklajanjem plastike s prostorom in v prostoru; ta se je nujno morala uglasiti z zakonitostmi prostorske kompozicije,

povzeti je morala njen osnovni ton. Meštrović pa je nasprotno arhitekturo podprejal kiparski kompoziciji. Vkljub raznolikosti v nazorih in v njunem umetniškem temperamentu pa je obema skupen globoko etičen odnos do umetniškega poslanstva in pa do vrhunca podarjena humanistična usmerjenost, ki preveva celotno njuno delo in življenje.

Uporabljena literatura:

Fr. Stelè, Josip Plečnik v SBL.

K. Strajnić, Josip Plečnik, Zagreb 1920.

K. Strajnić, Ivan Meštrović, Beograd 1919.

Ivan Meštrović, A monograph, London 1919.

Ivan Meštrović, Zagreb 1935.

Ostali viri: Dragoceni podatki, ki jih je ljubeznivo posredoval Kosta Strajnić in gradivo, ki ga je dal na razpolago Plečnikov nečak K. Matkovič; obema se tudi na tem mestu prisrčno zahvalim.

Med tekstom priobčene Plečnikove arhitekturne skice so v glavnem vse iz njegovega dunajskega razdobja, od leta 1898 do leta 1911.

PETORICA

Marijan Rožanc

Karel in Šone se s Koroške ceste, ob kateri stoji vse polno kmečkih voz, spustita skozi temačen prehod na Vojašniški trg. Znajdeta se v odmaknjenem, pozabljenem svetu. To je peščen trg in onstran njega strnjena, umazana in mokra pročelja na pol razpadlih hiš v popoldanskem soncu, tesno zaprta okna, ponekod zadelana s časopisnim papirjem, in okenske police z odloženo posodo, zavitki in odloženimi otroki. Sredi trga je presušen vodnjak, povsod po hišah nemo odprti portali v temačne veže, v njih vlažna in sphana zemlja.

Na trgu ni nikogar, samo dekle v prelahkem poletnem krilu, ki se poslanja po zidu pred vhodnimi vrta in se z jabolkom pred usti greje na soncu. Zagleda fanta, ostrmi z roko na prsih in si ju radovedno ogleduje, toda brž ko prideta malo bliže, se zgubi v vežo.

Karel in Šone se z Vojašniškega trga zgubita v Lent, med polrazpadle zgradbe, ki so povezane med seboj z železnimi oporniki in nizkimi svodi. Med hišami ju vodijo ozki prehodi in slepe ulice. Vseokrog njiju so debeli zidovi in majhna okna. Nad njima, nad strmimi strehami je le malo neba in visoko nekje mogočen betonski lok Glavnega